

ČOVJEK I OKOLIŠ – DRAVSKA ZANIMANJA S OSVRTOM NA SYLVU

MAN AND THE ENVIRONMENT – OCCUPATIONS ON THE DRAVA WITH AN OVERVIEW OF SYLVA

Mario ŠIPEK

V. osnovna škola

Kurelčeva 11

Varaždin

Primljeno: 15. 1. 2011.

Prihvaćeno: 30. 9. 2011.

Rad ima dvije pozitivne receznije

Stručni rad

Profesional paper

UDK / UDC 314.6(497.5-35 Drava)

SAŽETAK

U radu se opisuje značenje rijeke Drave u životu priobalnog stanovništva. Navode se glavne gospodarske djelatnosti vezane uz Dravu, koje su se razvile prvenstveno od 18. do 20. stoljeća. To su šajkaštvo, mlinarstvo, ribarstvo, brodarstvo, splavarstvo, zlatarenje i korištenje močvarnog bilja i pridravskih šuma. Također se daje prikaz razvoja grada Varaždina kao najznačajnijeg naselja na Dravi.

Ključne riječi: riječni obrti, mlinarstvo, šumski prostor, splavarstvo, Varaždin, Drava

Key words: river crafts, milling, forest areas, barges, Varaždin, the Drava

PRIRODNI ELEMENTI

"Podrijetlo imena Drava nalazimo u staroindijskom sanskrtu gdje drava znači riječni tok a staro indogermansko dra znači hitati, brzati, pa tako i opće ime drava znači brzi vodotok"¹. Drava je izrazito alpska rijeka s velikom vodenom snagom u gornjem toku, dok je u donjem toku nizinskog karaktera, puna sprudova, plićaka, meanderskih rukavaca i mjestimično močvarskih terena. Mijenja korito u mekoj i geološki vrlo mladoj aluvijalnoj naplavini nove vododerine. Mijenjavajući glavno korito stvara suha korita ili rukavce pričinjavajući pritom "velike štete".

Teren kojim protječe u nizinskom dijelu je pjeskovit i šljunkovit te slabe otporne snage koji pogoduje eroziji. Voda podriva niske obale i prelijeva se nanoseći štetu poljoprivredi i rušeći stambene objekte. Iz tog razloga nema sagrađenih gradova i naselja odmah uz rijeku. I sama rijeka Drava razlikuje se u tri dijela; u gornjoj Podravini rijeka ima vrlo složen tok s mnogo rukava i meandara i znatnom poplavnom zonom. Do hipertrofije rijeke dolazilo je zbog neregulacije obale i klimatskih uvjeta iz perialpskih krajeva, o čemu govori i jedan podatak iz 1827.² Uz rijeku se nalazi velik broj močvarnih područja koja su podesna za širenje zaraze.

¹ Osobitosti Drave: Vladimir Blašković, str. 140.

² Povijest grada Varaždina: "... kada je u Tirolskim i Koruškim Alpama zapao snijeg koji se na proljeće počeo otapati a uz to je i više tjedana padala kiša u Tirolu. Kada je voda doprla u hrvatske krajeve poplavila je veliki dio okolice Varaždina." 1889. vodostaj je iznosio 395 cm iznad normale., str. 290.

Povremeno bujično erodiranje i probijanje riječne obale te mijenjanje korita, dovodilo je i do međudržavnih nesuglasica i sporova. Drava je prema sjeveru granica, iako se prirodne osobine gornjopodravske regije nastavljaju i sjeverno od rijeke (Međimurje). Sjevernoistočni dio pripada Mađarskoj a prema jugu, granica se može povući po tercijarnim gorama: Haloza, Topličke gore, Kalničkog gorja i Bilo-gora. S povjesnog stajališta socio-ekonomskih početaka, zapadni kraj je pretendirao feudalnom uređenju dok je istočni bio graničarski.

Geološke karakteristike gornje Podravine ističu se pretežito aluvijalnim i diluvijalnim tлом (hidromorfna tla). U vrijeme razdoblja suša³ kada je razina rijeke bila jako niska, vjetrovi koji su puhali s jugozapada i sjeverozapada zahvaćali bi pijesak i sedimentirali ga po okolici. U vrijeme vlažnijih razdoblja, mogao se na pijescima razviti biljni pokrov. Novodoseljeno stanovništvo koje potkraj 18. st. dolazi u ove krajeve, bavilo se stočarstvom i za ispašu koristilo spomenute površine. Dolazi do ogoljavanja, pa prirodni procesi ponovno započinju. Uništavanjem šuma, tjeranjem stoke na pašu i urezivanjem kotača kola u pijesak, nastaju mogućnosti za stvaranje golog pijeska. Da bi se to izbjeglo, trebalo je mnogo napora kao i biljke brze prilagodbe. Time se stvara plodno tlo na površini pijeska koje je danas već obraslo šumskom i travnom vegetacijom te različitim drugim kulturama. U pijesku koji Drava nosi ima i malih količina zlatonosnog pijeska, naročito u granatnom pijesku koji se još u bližoj prošlosti i ispirao.

Kod svake rijeke postoji i proces autopurifikacije, dakle organske otpadne tvari⁴ dospijevši u vodotok počinju se razgrađivati što anticipira već spomenutom procesu samopročišćavanja voda. Ovaj proces međutim nije svemoguć, jer konstantnim onečišćavanjem i na više mjesta onemogućava se odvijanje procesa do kraja. U našim nizinskim rijekama u koje spada i Drava, uglavnom prevladava beta - mezosaprobna zona (kategorija vode po biološkoj metodi procjene onečišćenja voda odn. metodi saprobnosti)⁵.

S ribarskog stajališta Drava spada u područje deverike (ciprinidne vrste kao što su šaran, linjak, karas, crvenperka). Sporotekuća je rijeka pješčanog i muljevitog dna s velikim varijacijama ekoloških parametara i odgovarajućim bentosnim biocenozama. Razvoj fitoplanktona daje joj blago zelenkastu boju a dobro se razvija i više vodeno bilje. Životinjski je svijet bogat: ima mekušaca (puževi) ali i riba kao što su već spomenute ciprinidne vrste, zatim grabljivice (som, štika, smuđ, grgeč), te diadromnih⁶ vrsta (jesetrovke i jegulje).

Za razliku od čovjeka, fauna ima stanovitu izvornost pa tako na ovom području možemo naići na vuka, lisicu, divlju mačku, lasicu i kunu⁷. Riječ je o prirodnim vrstama s vlastitim razvojem u okolišu koji se mijenja u čovjekovoj prisutnosti. Od domaćih životinja koje su povezane s ljudskim djelatnostima nailazimo na govedo, svinju, ovcu, konja i vola. Ovčje runo koristilo se u ispiranju zlatnog pijeska a u istu svrhu koristila se i volovska koža u nedostatku prethodnog⁸. Od biljnih vrsta brojni toponimi ukazuju na floru ovog kraja: Hrastovsko, Bukovec, Graberje. Uz Dravu tj. na vlažnim nizinskim područjima širi se uzak pojas hidrofilne šume, topole, johe i vrbe pomiješane s livadnim površinama. Na močvarnu vegetaciju podsjećaju toponimi Trstenjak, Rogoznica, Berek itd. Šume uz Dravu namjerno se čuvaju jer štite obalu od erozivnog djelovanja,

³ Gornja Hrvatska Podravina, str. 4., bilješka 27.

⁴ Povijest grada Varaždina, str. 124.; grad je odredio mjesto gdje mesari smiju klati i raščinjavati stoku koje je bilo malo izvan grada, no mesari nisu na to pristajali već su sami izabrali mjesto u središtu grada. Gradsko vijeće je zaključilo da svaki mesar koji kolje stoku na tom mjestu mora platiti globu.

⁵ Ribarstvo, Treer, Safner, Aničić, Lovrinov; str. 46.

⁶ Ribarstvo: diadromna- koja podnosi slatku i slanu vodu u određenom fiziološkom periodu života, str. 43.

⁷ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 37.

⁸ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str. 121.

a pridravske šume u blizini, služile su za žirenje svinja i drvarenje. Na tim niskim terenima ima očuvanih malih skupina hrasta lužnjaka kao ostataka nekada dominantne biljne zajednice (povezan s ljudskom djelatnošću, od njega su se radile dužice za bačve).

ŠAJKAŠTVO, MLINARSTVO, RIBARSTVO, BRODARSTVO, SPLAVARSTVO, ZLATARENJE I MOSTOVI

Preko Drave je vodio put u Međimurje, odnosno iz Hrvatske u Mađarsku. Promet se odvijao na lađama, splavima, šajkama, i mostovima koliko je bilo moguće zbog hipertrofskih karakteristika rijeke. Mostarina je spadala u najstarije dohotke grada Varaždina. Prihodi od ove daće upotrebljavali su se za održavanje gradskih ulica i cesta, te za gradnju i uzdržavanje mostova na teritoriju grada Varaždina. Prvi most na Dravi kod Varaždina izgrađen je 1786. g.⁹ Za vrijeme Marije Terezije promet preko Drave odvijao se preko povezanih lađa tzv. pontonaca, koji bi se rastavili kad bi Dravom prelazile splavi s drvenom građom, a u zimskim mjesecima zbog leda¹⁰. U nedostatku cesta i cestovnog prometa, trgovina je bila orijentirana na rijeke pa su se koristile šajke. U drugoj polovici 19. st. šajkaštvo gubi svoj značaj no pojavljuje se nova grana gospodarstva - splavarstvo (fljojsarstvo). Balvani koji su spuštani rijekom slagali su se u posebno građene splavi tzv. fljojse, koji su se povezivali vrbovom šibom, ploveći do Donje Dubrave (Međimurje) zbog širine i mirnoće rijeke¹¹. Transportiranje drva Dravom vrlo je staro, vjerojatno su se tim poslom bavili i stanovnici uz rijeku još prije dolaska Slavena.

Kao splavarstvo, i ispiranje zlata stari je zanat, javlja se od 17. st., a razvilo se u 18. i 19. stoljeću. Dakle, njima se bave uglavnom seljaci. Zlato se ispiralo od kraja trećeg mjeseca pa do kraja kasne jeseni, no najbolje se ispiralo nakon poplava i viših vodostaja. Nanosi šljunka koje je donijela bujica bili su nalazišta naplavljenog zlata. Koliki je značaj imalo ispiranje, govori nam i specijalna povelja Marije Terezije¹². Sredstva kojima su se koristili za ispiranje bila su od ovčje kudrove kože. Dlaka je zaustavljala zlatna zrnca a u istu svrhu upotrebljavala se i volovska koža¹³. Ispiranje zlata moralo je neminovno uzmaknuti pred suvremenim načinom življenja, a i Drava je u novije vrijeme ukroćena nasipima i elektranama. Ribolov je bio relativno važna grana gospodarstva. Za ulov ribe na Dravi i Muri plaćale su se određene takse osim u slučajevima kada su ribari poklanjali ribu svećenicima¹⁴. Ribnjaci koji se pojavljuju na vlastelinstvima u 17. stoljeću važni su kao gospodarski objekti za prehranu. Koliko je riba bila važan izvor u prehrani, pokazuje nam zapisnik mesarskog ceha iz 1691. godine¹⁵. Inače, prvi pisani dokument o ribarstvu u Hrvata potječe iz 995. g. za vrijeme Držislava, prvo šaransko ribnjačarstvo je osnovao inž. Josip Ivančić, sagrađeno 1897. g. u Božjakovini¹⁶.

Mlinarstvo se pojavljuje još u 14. stoljeću, dok snažniji razvoj započinje tek od 18. stoljeća. Osnovni preduvjet za gradnju bila je količina vode i njena protočna moć. Osim toga, trebalo je

⁹ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 272.

¹⁰ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 723.

¹¹ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str. 107.

¹² D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str.121.

¹³ D. Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Podravski zbornik '76., str.121.

¹⁴ Povijest grada Varaždina, str. 111.

¹⁵ R. Horvat, Povijest grada Varaždina, str. 205. - uvrijeme korizmi hrana se nije smjela pripravljati na masti, koristilo bi se maslo i bili su dobro opskrbljeni ribom što nam pokazuje zapisnik mesarskog ceha "sježa i sušena riba 5 forinti i 84 denara, piškori 40 denara, rak 52 denara, bakalar 2 forinte i 80 denara..."

¹⁶ Ribarstvo, str. 18.

posjedovati veću površinu zemljišta jer je posebnim odvodnim kanalom sa pogonskog drvenog kotača trebalo vratiti vodu u korito potoka ili rijeke. Također je bilo potrebno izgraditi i kontinuirano održavati branu koja je zadržavala vodu na određenom nivou. Kako bi dobili dovoljno vode za okretanje mlinskog kotača kopali su se prokopi, jarci na stanovitim mjestima i dizali nasipi. No ti prokopi često su bili na štetu susjednih zemalja, zbog čega dolazi do pritužbi i zabrana podizanja novih mlinova¹⁷. Godine 1755. Marija Terezija izdaje u 29. točaka opširan red za vodenice u kojem govori o dužnostima mlinara koji kasnije, 1769., dobivaju od nje povelju o svojim pravima¹⁸. Vlasnici mlinova bili su župani, grofovi a u kasnijem razdoblju mesari, pčelari itd. Kmetovi su mljeli pretežno kod kuće na ručni pogon, jer nisu bili u mogućnosti odvajati "ujam" koji se uzimao kao naknada za meljavu¹⁹. " Svaka je vodenica posjedovala mlinsko kamenje. Gornji kamen s rupom u sredini, kroz koji se puštalo žito, bio je pokretan, dok je donji bio stabilan. O visinskom razmaku između ta dva kamena ovisila je kvaliteta brašna. Kamene su se nakon određenog vremena morali klepati. Poslije klepanja mljelo se samo za životinje, jer se u brašnu moglo naći i ostataka kamena.²⁰ "

Dravom je bila planirana i parobrodsko plovidba od Varaždina do Osijeka, projekt kojim bi se Varaždin preko Drave, Save i Dunava povezoao s ostalim krajevima. Drava je za tu priliku očišćena od klada i krševa, te su premiještane vodenice kako bi parobrod dostigao dovoljno prostora, kako u širinu tako i u dubinu. No zbog niskog vodostaja Drave²¹ projekt je propao 1857. g. Gradsko poglavarstvo grada Varaždina sastavilo je 1861. g. predstavku kojom moli Hrvatski sabor za regulaciju Drave od Legrada do Varaždina, kako bi mogli ploviti parobrodom. Nažalost, ni taj pokušaj nije ostvaren.

SYLVA - ŠUMSKI PROSTOR

Ravničarski pojas predstavlja osobit ekološki biotop koji je razvijen u dolinama i ravnicama rijeke Drave. Odlikuje se posebnim reljefom, tlama i utjecajem poplavnih i podzemnih voda. Ti dolinski predjeli različita su staništa lužnjakovih šuma na što podsjećaju brojni toponimi Dubovica, Dubnica, Hrastovljan, Cerovica - od narodnog naziva cer za vrstu hrasta²². Osim spomenutih, u sloju drveća rastu klen, malolisna lipa, srebrnolisna lipa, divlja kruška i poljski jasen. Uz rijeke i potoke razvijeni su manjiošici, vrbici i topolici. U tom pojasu, šume su gotovo sasvim potisnute, a njihova su staništa pod ratarskim kulturama, u močvarnim livadama.

Moderno šumarstvo javlja se u Njemačkoj, krajem 18. stoljeća. Austrijski zakon o šumama iz 1852., protegnut je 1858. i na područja civilne Hrvatske, a 1860. na Vojnu krajinu. Zemaljska vlada kraljevine Hrvatske donosi 1871. privremenu naredbu o upravi, gospodarenju i uživanju općinskih šuma u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, kojoj se 1873. pridružuje i zakon o imovnim općinama u Hrvatskoj i Slavoniji. Tim zakonskim aktima udareni su temelji organiziranijeg gospodarenja šumama u nas. U prošlosti se gospodarenju u šumama poklanjala nedovoljna pozor-

¹⁷ Povijest grada Varaždina, str. 150.

¹⁸ Povijest grada Varaždina, str. 251.

¹⁹ Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik '83., str. 179.

²⁰ Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici, Podravski zbornik '83., str. 181.

²¹ Povijest grada Varaždina, str. 325. zbog dugotrajne suše od Varaždina do Legrada nije bilo moguće doći.

²² Gornja Hrvatska Podravina, Pavao Kurtek, str. 14.

nost. U feudalna vremena vlasnici velikih kompleksa šuma bili su feudalni gospodari, trgovišne općine, crkva, bogati trgovci i obrtnici, ili pak vojna uprava odn. državna²³.

Turskim pustošenjem uništeni su vlastelinski alodi, a njihova je obnova počela ponovnim doseljavanjem stanovništva. Novodoseljeni stanovnici krčili su šikare i šume²⁴, često bez nadzora, pa je vlastela morala ograničiti njihovo iskorištavanje. Velike vlastelinske šume koje su okruživale imanja, bile su brižljivo čuvane a lugari "sylvani", svaku su pa i najmanju štetu prijavljivali provizoru što se kažnjavalo batinjanjem i zatvaranjem. U 16. stoljeću vlastelinstvo je raspolagalo velikim šumama od kojih je ubiralo prihode od žirenja svinja, ustupanjem krčevina kmetovima kao i drvarenjem. Većina prihoda trošila se za potrebe dvorca. U 18. stoljeću grad Varaždin imao je i nadzornika šuma, "inspector sylvarum", kome su bili podređeni "sylvani"²⁵. Dolazilo je i do sporova oko korištenja zajedničkih šuma²⁶ i pašnjaka između Varoške i Starogradske općine u spornim pitanjima zemljoposjedništva.

Potkraj 18. stoljeća devastacija šuma dostigla je vrhunac. Drvo se uglavnom izvozilo²⁷. U graničarskim šumama, zbog nemogućnosti izvoza, postojeći kapital iskorištavao se luženjem potaše²⁸. Stočarstvo sjeverozapadne Hrvatske koje se dobrim dijelom oslanjalo na ispašu seoskih pašnjaka (gmajne) i žirenje u okolnim šumama, imalo je dosta ekstenzivni karakter i u 19. stoljeću ostalo je jedno od vrlo važnih i unosnih arendatornih prava²⁹. U vrijeme turske opasnosti, pogranični krajevi bili su zapušteni, pa je bujna berečka ispaša s obiljem žira i bukvice privlačila stočare. Postojali su podizanjem od pruća, granja i pletera, i jednostavni obori, a uz njih i stočarske nastambe. Od nekadašnjih povremenih i privremenih pastirsko-stočarskih skloništa, nakon prestanka turske opasnosti, razvila su se sela i brojna zasela a ujedno je značio i brži razvoj u duhu tadašnjih europskih društvenih kretanja. U slučaju sylve, to se opaža više na estetskom viđenju okoliša nego na ekološkom, čije primjere nalazimo u Zelendvoru, Opeki itd. Marko Bombelles pretvorio je ogromna šumska prostranstva Zelendvora u lovišta koja su obogaćena zečevima i fazanima³⁰. Spomenik vrtne arhitekture, Opeka, rađena je prema projektu nizozemskih vrtlara, a barokna osnova ostvarena je kroz klasično oblikovanje po engleskom uzoru perivoja. Nabavljene su sadnice iz raznih krajeva svijeta. Zahvaljujući izuzetnoj mikroklimi, većina sadnica se prilagodila podneblju.

GENEA GRADA VARAŽDINA KAO ZAKLJUČAK "ČOVJEK I OKOLIŠ - DRAVSKA ZANIMANJA S OSVRTOM NA SYLVU"

Nasuprot ekstenzivnoj proizvodnji isključivo na zemlji, proizvodnja je grada Varaždina mnogo šira a karakteriziraju je zanatstvo i trgovina koje se udružuju u cehove i stvaraju jednu novu trgovačko - obrtničku kulturu (koja je obilježje ovog grada kroz njegovu povijest). Dodje-

²³ D. Feletar, Podravina, str. 183., u Vojnoj krajini

²⁴ Josip Adamček, Agrarni odnosi; u Srednjem vijeku velike su površine bile pod šumama koje su se gotovo neograničeno eksploatirale, u 16. st. kada je kraj opustošio stvarale su se nove šikare i šume.

²⁵ Povijest grada Varaždina, str. 249.

²⁶ M. Androić, str. 24, iz gradske šume Brezje građani su mogli koristiti dio građe

²⁷ Povijest grada Varaždina, str. 436., izvoz hrastovih dužica iz Hrvatske u Francusku

²⁸ Vinko Vrgoč, Monopol potaše u bivšoj Hrvatskoj Vojnoj krajini, str. 178.

²⁹ D. Feletar, Podravina, str. 147.

³⁰ "Kako je divljač pričinjavala velike štete usjevima okolnih seljaka, grof je plaćao godišnju odštetu i do 20 tisuća kruna." Njegova osobita naklonost gospodarstvu odrazila se i u proizvodnji i rafineriji špirita zahvaljujući čemu su postavljene željezničke tračnice i do Varaždina. Nakon uklanjanja te uskotračne pruge nasip uz rijeku Dravu postaje zaštitom cijelog kraja od poplava.

ljivanjem slobodština i donošenjem poticajnih mjera, tadašnji vladari, a što je bilo tipično za prilike u cijeloj Europi, žele steći naklonost i odanost slobodnih³¹ gradova te ojačati njihovu ekonomsku samostalnost i moć. Takvi slobodni gradovi uspostavljaju vlast nad okolicom³² preko sajмова i tržnica koje su odigrale značajnu ulogu u razvoju društva. Roba koju su donosili prevozila se šajkama preko Drave koja je do druge polovice 19. stoljeća bila glavno prijevozno sredstvo. Sredinom 15. stoljeća i približavanjem turske opasnosti, grad se utvrđuje a zidovi koji ga okružuju, oblikuju grad u jedan novi prostor koji je fizički odijeljen od okoliša, što i anticipira veliku potražnju za drvenom građom, glavnim elementom u gradnji palisada.

U 16. stoljeću grad postaje glavnom tvrđavom slavonske granice i obrambeni objekt od turske najezde. Strateški položaj bio je veoma značajan u nizu fortifikacijskog sustava Dravskog limesa³³ S druge strane, 16. stoljeće je u znaku protestantizma i uslijed protestantskih borbi osjetan je nedostatak fortifikacijskih stručnjaka. Taj nedostatak riješen je dovođenjem talijanskih renesansnih graditelja koji su ostavili znatan utjecaj na radove domaćih graditelja. Znatan utjecaj ostavljaju i protestantizmu skloni plemići³⁴, mijenjajući ne samo tokove Drave, već i kulturne tokove grada tj. trgovaca i obrtnika. Nadalje, 17. stoljeće je i nadalje u znaku turske opasnosti, ali i protureformacije. Dolaskom isusovaca u Varaždin, dolazi i do mijenjanja dotadašnjeg urbanističkog izgleda grada. Grad, u čijem centru nije bila crkva već gradska vijećnica, i koji je imao jednu župnu crkvu unutar zidova, dobiva siluetu bogatu crkvenim tornjevima (sl. 14.), koja se uklopila u postojeći trgovačko - obrtnički ambijent dajući mu novu dimenziju.

Antropografski pusta sela i ničija zemlja, koja je okružena brojnim utvrđenjima s obje strane granice, odaje nam fizionomiju prirodnog pejzaža, iako čovjek izravno ne utječe na nju, obraslog šumama i šikarama. Da bi privukli stanovništvo naseljavanju pustih sela, vlastelini daju povlastice slobodnjaka. Novodoseljenici drukčijih kulturnih svjetonazora, često bez nadzora mijenjaju sliku spomenutog pejzaža. Stoga vlastelini ograničavaju iskorištavanje, pretvarajući ih u dio alodija. Urbarijalna regulacija od 1773. do 1780.g., kojom su propisane poljoprivredne površine i određena veličina seljačkog posjeda³⁵, koju vlastelin nije mogao pretvoriti i oduzeti u alodijal. Grad, s druge strane, iskorištava kmetove za čišćenje korita rukavaca i graba oko utvrde. Ustajala je voda pogodovala raznim zarazama i bolestima, stvarajući nezdrav okoliš koji si jedan progresivni grad nije mogao dopustiti. Smrad su proizvodili i mesari jer grad nije imao gradske klaonice. Stoga grad određuje vangradsko mjesto mesarskog djelovanja, a ukoliko bi to obavljali unutar grada, plaćali bi globu. No moguća onečišćenja rijeke bivala bi zbog procesa autopurifikacije akutna karaktera, bez dugotrajnih posljedica.

Podizajući mlinove na rukavcima i potocima, varaždinski građani mijenjali su fizionomiju zemljišta, jer su česti prokopi i nasipi koji su bili potrebni za mlin, pogodovali poplavama prilikom jačih vodostaja. U tu svrhu Marija Terezija izdaje opširan red za mlinove na Dravi³⁶. Njezine odredbe, ne samo za mlinove već i za zaštitu od požara po kojem je grad obilježen, utjecale

³¹ A. Mohorovičić, Razvoj naselja i gradova na području sjeverne Hrvatske, str. 557. "Indikativan je strateški položaj i teritorijalna disperzija naselja-gradova koji su u sjevernom dijelu Hrvatske postigli slobodan status."

³² A. Mohorovičić, Razvoj naselja i gradova na području sjeverne Hrvatske, str. 557. Nadziru plodna polja te strateški važne puteve

³³ Ivy Lentić-Kugli, Varaždin nakon požara, niz utvrda uz Dravu bilo je ponavljanje starijeg Rimskog obrambenog limesa. str. 12.

³⁴ Hrvatska i Europa, srednji vijek i renesansa, sv. II. str. 471.

³⁵ J. Adamček, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII st., str. 8.

³⁶ Povijest grada Varaždina, str. 251.

su pozitivno na svijest građana. U gradu već od 16. stoljeća postoje nadzornici kamina i kuhinja, kao zaštitnici od požara. Unutarnji dio grada sastojao se od drvenih kuća odijeljenih uskim ulicama. Dimnjaci na tim kućama rađeni su od istog materijala koji se upotrebljava od 1864., a nakon toga od cigle. Nakon velikog požara 1776., dolazi i do odredbe o općoj zabrani gradnje drvenih kuća unutar gradskih zidina. Marija Terezija, dakle, unaprijeđuje zaštitu od požara.

Zabranjuje pucanje iz pušaka i pušenje duhana, koja bi mogla predstavljati prvu zabranu pušenja duhana na javnom mjestu na ovim područjima. Dakle, nesvjesno je utjecala na zdravlje svojih podanika štiteći ih od kancerogenih posljedica. No i dim iz dimnjaka, posebno u zimskim razdobljima, kada se nije prozračivalo, ostavljao je negativne posljedice kako na stanovnicima, tako i na njihovim kućama punim čađe. Takva slaba građa nastamba izložena je atmosferilijama, požarima i propadanju.³⁷ Lan i konoplja nisu se smjeli sušiti u peći, a obrtnici koji su radili uz pomoć vatre (kovači i bravari), morali su imati radionice na sigurnim mjestima, dakle ne u blizini slame i sijena, koje se jednako tako nije smjelo držati u kućama. Marija Terezija nije samo davala odredbe o zaštitama, već je i izdavala specijalne povelje kojima unapređuje zanimanja. Jedna takva tiče se ispiranja zlata na Dravi.

Početak 18. stoljeća obilježava kuga koja je harala po Ugarskoj i Slavoniji. Stoga grad obustavlja sve sajmove i uređuje lazarete zbog njezina patogena djelovanja. Mentalna reakcija grada djelovala je poput začahurene gusjenice ne puštajući nikoga unutar zidina. Takve bolesti, pa i praznovjerja, gradile su zavjetne kapele³⁸ na ulazu i izlazu iz grada. Ujedno su te građevine u kasnijem širenju grada, predstavljale glavne pravce. Nakon prestanka ratne opasnosti, u tu svrhu osnovana je gradska komisija za poljepšanje grada koja se brinula o izgledu i paralelnom rasporedu kuća, što anticipira urbanističku osvještenost gradske uprave.

U 17. stoljeću sagrađen je prvi drveni most kojim je vodio put u Međimurje odnosno iz Hrvatske u Mađarsku, te ujedno predstavljao pravac širenja grada. Otvorenju je prisustvovao i sam car Josip II, koji je zasigurno i pridonio brzom razvoju varaždinskog zanatstva, kao i općem napretku, ukinućem kmetstva 1785. No feudalni poredak trajati će do 1848. g.

Nasuprot ograničenoj proizvodnji i to gotovo isključivo na zemlji, proizvodnja grada je mnogo šira, a karakterizira je trgovina i obrt. Deruralizacija koja je prvenstveno bila uzrokovana bunama seljaka i kmetova, koje su u prvoj polovici 18. stoljeća bile uzrokom prijelaza iz naturalnog u novčano gospodarstvo. Zatim, dolaskom bana stižu plemići, feudalna gospoda i činovnici. Taj osjetan priljev novog građanstva donio je i nov način percepcije. Pod njihovim utjecajem Varaždin počinje živjeti suvremenijim životom. Taj nagli politički građanski i društveni skok, nažalost nije imao dublje posljedice što je vidljivo iz činjenice da su nakon velikog požara 1776. taj grad napustili "privremeni", a nisu ga napustili oni žitelji grada koji su bili povezani s njegovom tradicijom. 18. stoljeće je stoljeće baroka u čijem stilskom izrazu nastaju brojne zidane i kamene građanske zgrade, plemićke palače i javni objekti. Doba je to i gradnje ladanjske ili vrtne arhitekture, koje su egzistirale i unutar gradskih zidina u posjedu samostana i plemića te nekih imućnijih obrtnika i trgovaca.

Sredinom 18.³⁹ stoljeća stanovništvo počinje sve više izlaziti iz tijesnog nukleusa i graditi manje obiteljske objekte na već zacrtanim građevinskim linijama. Ono što je zanimljivo, jest da ta arhitektura pokazuje sličnosti s arhitektonskim ostvarenjima Štajerske, Slovenije, Austrije i

³⁷ Nažalost, nisam naišao na slučajeve štetnog djelovanja dima na ljude, što ne znači da ih nije bilo.

³⁸ Gustav Pijasek, Zdravstvo Varaždina do konca XVIII st., str. 79. U optujskoj sv. Florijan i zagrebačkoj sv. Roka

³⁹ A. Gabričević, str. 119.

Ugarske, što govori o utjecaju zidarskih majstora, stranaca. Rušenjem gradskih zidina 1807⁴⁰., grad ponovno dolazi u prirodni doticaj s okolinom, čime započinje proces fuzije stare jezgre i njezina novog dijela u kompaktnu cjelinu. U prvoj polovici 19. stoljeća afirmira se klasicistički ili bidermajerski stil, koji predstavlja izraz jedne nove građansko-trgovačko-obrtničke kulture. Dolazi do devalorizacije feudalnih palača baroknog graditeljstva. Trgovački stalež sa sve većom afirmacijom otvorenijeg pristupa na život, kao i uslijed svoje ekonomske snage, kupuje feudalne palače. Ne mogavši nastaviti životom bivših vlasnika, ovakav standard morao je zarađivati novi vlasnik a ne velikaški kmet.

Naglo bogaćenje kao rezultat kapitalističko-industrijalističke preobrazbe vodećeg stanovništva, te doseljenje buržoazije, značajke su druge polovice 19. i prve polovice 20. stoljeća. Industrijalizacija donosi disharmoniju ne samo gradu, već i prirodi koja ga okružuje. Težnja da se novi sadržaji logično uklope u postojeća zdanja, bila su neshvatljiva. Tko je imao novca gradio je gdje je htio i kako je htio. Međutim, industrijalizacija uvjetuje širenje znanja kako u tehničkim znanostima, tako i u prirodnim, npr. botanici. Mnogi su perivoji u okolici grada obogatili floru kraja raznim biljnim vrstama iz različitih krajeva svijeta. Ne samo obogatili, već anticipirali razvoj ugođarstva i lovstva kao regulirajućim faktorima velikih šumskih prostora. Naravno da je industrijalizacija bila uzrokom istiskivanja upravo dravskih zanimanja, kao što su mlinarenje, splavaranje, zlatarenje i šajkaštvo, dok mostogradnja, brodarstvo i ribarstvo postaju još isplativijima. Moglo bi se reći da industrijalizacija kao progres, obuhvaća dvije struje: jednu koja eksploatira a druga brine za okoliš.

LITERATURA:

- Josip Adamček: Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. st. do kraja XVII. st. Zagreb 1980.
 Pavao Kurtek: Gornja Hrvatska Podravina, Zagreb 1966.
 Ante Gabričević: Stanovništvo Varaždina - tijekom minulih stoljeća; Specijalno stočarstvo
 Marijan Kruglović: Stari parkovi varaždinskog kotara, Zagorski kalendar 1959.
 Despot Miroslav: O privredi grada Varaždina u prvoj polovici XIX st. Zbornik Historijskog instituta JAZU, Zagreb 1963.
 Hrelja, Pavliček, Slišković, Valić: Varaždin u arhivu, Varaždin 1995.
 Povijesna naselja: Ludbreška podravina, Zagreb 1997.
 Rudolf Horvat: Povijest grada Varaždina, Varaždin 1993.
 Dragutin Feletar: Podravina, Koprivnica 1989.;
 Legrad, monografija, Čakovec 1971.
 Ivy Lentić-Kugli: Varaždin nakon požara 1776. Zagreb 1973.
 Podravski Zbornik '76, '83, '97. Radovan Kranjčec: Neki predstavnici živog svijeta Drave i njezinog zaobalja, Vladimir Blašković: Osobitosti Drave, Dragutin Feletar: Zlatari i splavari na Dravi, Franjo Horvatić: Mlinovi na potoku Komarnici
 Gustav Pijasek: Zdravstvo Varaždina do konca XIX st.
 Hrvatska i Europa: Kultura, Znanost i Umjetnost, Srednji vijek i Renesansa, sv. II, Zagreb 2000.
 Eugen Kotzig: Kako se vadi zlato iz Drave i Mure, Veliki Međimurski kalendar, Čakovec 1939.
 Stjepan Belošević: Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin, Zagreb 1926.

⁴⁰ Ivy Lentić-Kugli, str. 29.

Ivo Lentić: Varaždinski zlatari i pojasari, Zagreb 1981.

Vinko Lacković: Sto godina šumarstva Bilogorsko-podravske regije Bjelovar 1974.

Milivoj Vežić: Urbar Hrvatsko-slavonski, Zagreb 1882.

Igor Karaman: Privreda i društvo Hrvatske u XIX st. Zagreb 1972.

Vinko Vrgoč: Monopol potaše u bivšoj Hrvatskoj krajini

Treer, Safner, Aničić, Lovrinov: Ribarstvo, Zagreb 1995.

SUMMARY

The paper describes the significance of the river Drava in the life of riverside inhabitants. It states the main economic activities related to the Drava, which developed mostly from the 18th to the 20th century. These included the trading of goods, milling, fishing, shipping, barges, goldsmith trade and the use of swamp herbs and forests around the Drava. It also gives a presentation of the development of the town of Varaždin as the most important settlement on the Drava.